حق برخورداری از یک وضعیت مناسب برای زندگی

در پرتو مشکلات اقتصادی در ایران
و کاهش مداوم ارزش پول ملی

مقدمه

ایران در سال‌های اخیر با مشکلات جدی در حوزه اقتصاد و تأمین معیشت مواجه بوده است. تحریم‌های اقتصادی، به‌ویژه در بخش صادرات نفت، موجب کاهش چشمگیر درآمدهای ملی شده و این امر آثار مستقیمی بر زندگی خانوارهای ایرانی گذاشته است. در نتیجه، قدرت خرید شهروندان به طور محسوس کاهش یافته و بسیاری از واحدهای تولیدی و خدماتی ناگزیر به تعدیل نیرو، کاهش مزایا، افت راندمان یا حتی تعطیلی شده‌اند. کاهش مستمر صادرات نفتی و غیرنفتی و روی‌آوردن به الگوهای تهاتری در تجارت خارجی نیز ارزش پول ملی را به طور مداوم تضعیف کرده است. این روند، افکار عمومی را به سمت تبدیل دارایی‌های نقدی به اشکال سرمایه‌ای همچون طلا، مسکوکات، املاک و خودرو سوق داده و همین امر به آشفتگی‌های گسترده در بازارهای داخلی و فضای کلی اقتصاد کشور دامن زده است.

هم‌زمان، رشد افسارگسیخته نقدینگی و افزایش تورم، فشار سنگینی بر طبقات متوسط و پایین جامعه وارد کرده و شکاف طبقاتی را عمیق‌تر ساخته است. کاهش ارزش پول ملی، به‌ویژه در حوزه کالاهای اساسی و وارداتی، هزینه‌های معیشت را به شکل قابل‌توجهی افزایش داده و توان خرید خانوارها را محدودتر کرده است. بی‌ثباتی در بازار کار و ناامنی شغلی نیز زمینه‌ساز گسترش مشاغل غیررسمی و تضعیف امنیت اجتماعی شده است. علاوه بر این، سیاست‌های نامناسب پولی و مالی و کمبود سرمایه‌گذاری خارجی به رکود تولید ملی و کاهش چشمگیر رشد اقتصادی انجامیده است. مجموعه این عوامل موجب افزایش فعالیت‌های سوداگرانه و گرایش به بازارهای موازی شده و در نهایت، ثبات اقتصادی کشور را بیش‌ازپیش تضعیف کرده است.

وقایع

- **کاهش ارزش ریال**

پس از روی کار آمدن مجدد دونالد ترامپ، سطح تنش میان تهران و واشنگتن پس از دوره چهارساله جو بایدن که کمی آرام‌تر به نظر می‌رسید، مجدداً بالا گرفت. در ۱۹ فوریه ۲۰۲۵، ترامپ با صدور دستور ریاست‌جمهوری، کارزار فشار حداکثری علیه تهران را از سر گرفت که باعث افزایش قیمت ارز در ایران شد [۱]. پس از پایان جنگ دوازده‌روزه میان ایران و اسرائیل نیز، بازار ارز ایران به‌سرعت نسبت به تحولات داخلی و منطقه‌ای واکنش نشان داد و شاهد یکی از نوسانات تاریخی خود بود. نرخ برابری ارزهای خارجی به‌ویژه دلار آمریکا، یورو و پوند، با جهشی بی‌سابقه همراه شد و انتظارات تورمی و فضای روانی ناشی از جنگ، مسیر بازار را دستخوش تغییر کرد. دکتر سیما فردوسی، روان‌شناس بالینی و استاد دانشگاه شهید بهشتی، در مصاحبه‌ای که در ماه ژوئیه با روزنامه همشهری منتشر شد، گفت: «فشار روانی ناشی از جنگ ۱۲ روزه از یک سو و تورم و افزایش قیمت‌های افسارگسیخته از سوی دیگر، جامعه را خسته و بی‌انگیزه کرده است» [۲]. در این میان، دلار آمریکا به‌عنوان اصلی‌ترین شاخص بازار ارز ایران از مرز یک میلیون ریال (۱۰۰ هزار تومان) عبور کرد. تهدید فعال‌سازی مکانیسم ماشه توسط طرف‌های اروپایی و پیگیری آن تا زمان نهایی‌سازی در تاریخ ۲۸ سپتامبر ۲۰۲۵، سیگنالی روشن مبنی بر اینکه امکان بازگشت تحریم‌های چندجانبه علیه ایران وجود دارد، به بازار داد؛ زیرا پیش‌بینی می‌شود که حجم تجارت خارجی کاهش یابد و بالطبع با کاهش درآمدهای دولت، فشار بیشتری بر اقتصاد کشور وارد کند. پیش‌بینی‌ها بر این است که اجرای مکانیسم ماشه منجر به کاهش حجم تجارت خارجی ایران از ۹۴ میلیارد دلار فعلی به ۷۰ تا ۸۵ میلیارد دلار خواهد شد، درحالی‌که صادرات غیرنفتی از ۴۷ میلیارد دلار به حداقل ۳۵ میلیارد دلار کاهش خواهد یافت [۳]. مهم‌ترین پیامد چنین تحولی، دشوارتر شدن فروش نفت و فرآورده‌های پتروشیمی، محدودیت در نقل‌وانتقالات مالی بین‌المللی و در نهایت کاهش دسترسی به منابع ارزی است. روشن است که این کاهش منابع ارزی، نرخ ارز در بازار داخلی را افزایش می‌دهد و همین مسئله به طور مستقیم هزینه واردات کالاهای اساسی مانند گندم، دارو و مواد اولیه بسیاری از صنایع را افزایش می‌دهد [۴].

این وضعیت موجب شده است فعالان اقتصادی و شهروندان به خرید بیشتر ارزهای خارجی روی آورند و در نتیجه نرخ‌ها شتاب بیشتری برای افزایش نرخ داشته باشند. ایرانیان که در بحبوحه نرخ تورم سالانه نزدیک به ۴۰ درصد، به دنبال پناهگاه امنی برای پس‌اندازهای خود هستند، به طلا، دلار و سایر ارزها روی می‌آورند و این امر ریال را با چالش‌های بیشتری مواجه می‌کند [۵]. در پایتخت، تهران، سمانه کارگر، ۴۲ساله، صاحب یک کارگاه خانگی تولید لباس زنانه، می‌گوید که دو سال پیش پس از اینکه متوجه شد سود بانکی با سرعت تورم همگام نیست، رویکرد مالی خود را تغییر داد. او در مصاحبه با العربی الجدید توضیح می‌دهد: «وقتی اخیراً هزینه مواد اولیه را پرداخت کردم، با کمال تعجب متوجه شدم که هزینه در مقایسه با سال گذشته تقریباً دوبرابر شده است؛ بنابراین برای حفظ ارزش سرمایه‌ام شروع به خرید شمش طلا و دلار کردم». همچنین اکبر قربانی، بازنشسته ۵۸ساله اهل اصفهان تعریف می‌کند که پس از مشاهده افزایش قیمت ارز آمریکا و افزایش قیمت کالاها و خدمات اساسی، مجبور به خرید طلا و دلار شده است. او می‌گوید: «حقوق بازنشستگی من به‌سختی کفاف می‌دهد و پس‌انداز من در بانک در حال ازبین‌رفتن است. اکنون سه سکه بهارآزادی و مقداری دلار برای تأمین پس‌انداز خود دارم» [۶].

بررسی تاریخی روند نرخ ارز نشان می‌دهد که ارزش پول ملی ایران طی سال‌های اخیر با کاهش چشمگیری مواجه بوده است. در ابتدای سال ۱۴۰۰، نرخ دلار حدود ۲۵ هزار تومان ثبت شد و دو سال بعد، در ابتدای سال ۱۴۰۲، به حدود ۵۰ هزار تومان رسید. در شرایط کنونی، نرخ دلار از مرز ۱۰۰ هزار تومان نیز فراتر رفته است. این تغییرات به معنای آن است که ارزش ریال در برابر دلار طی دو سال اخیر حدود ۵۰ درصد کاهش یافته و در مقایسه با چهار سال پیش، یعنی ابتدای ۱۴۰۰، افت نزدیک به ۷۷ درصد را تجربه کرده است. افزون بر این، اگر بازه زمانی بلندمدت ده‌ساله را مبنا قرار دهیم، کاهش ارزش ریال نسبت به دلار به حدود ۱۰۰ درصد رسیده است [۷]. این روند کاهش ارزش پول ملی پیامدهای گسترده‌ای بر اقتصاد و جامعه ایران برجای گذاشته است. افزایش هزینه واردات، رشد تورم، کاهش قدرت خرید خانوارها و دشواری در برنامه‌ریزی اقتصادی بنگاه‌های اقتصادی و تولیدی از جمله مهم‌ترین آثار آن است که به عدم اطمینان و بی‌ثباتی اقتصادی دامن می‌زند.

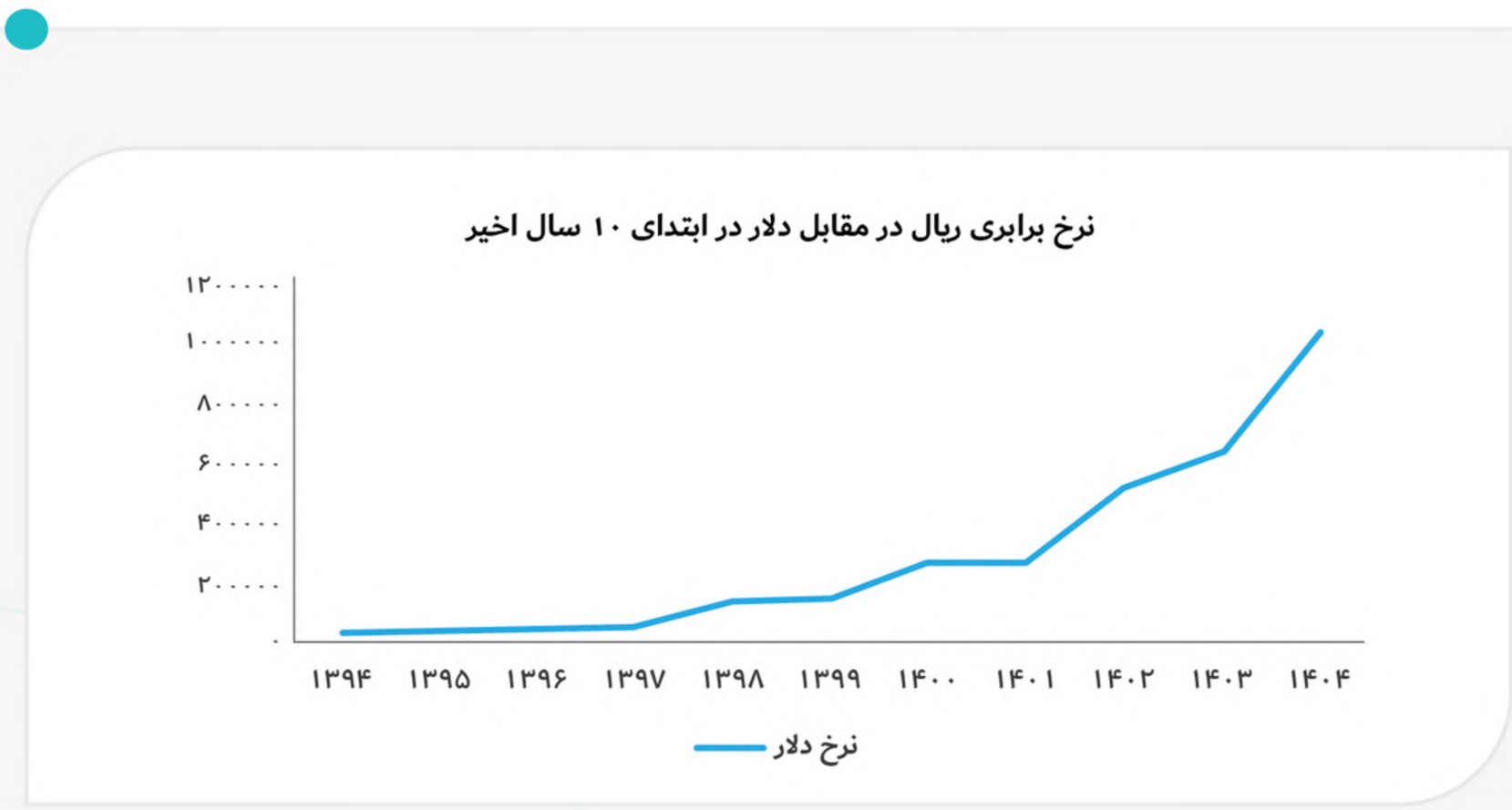

- **کاهش قدرت خرید**

همان‌طور که بیان شد، یکی از مهم‌ترین اثرات کاهش ارزش پول ملی، کاهش قدرت خرید خانوارها است که در محافل اقتصادی از آن با عنوان «کوچک‌شدن سبد یا سفره خانوار» یاد می‌شود. به این معنا که درآمد ثابت ریالی دیگر توانایی تأمین همان مقدار کالا و خدمات پیشین را ندارد و خانوارها ناگزیر به حذف یا کاهش برخی از اقلام مصرفی خود می‌شوند. این روند ابتدا کالاهای غیرضروری را هدف قرار می‌دهد، اما به‌مرورزمان به حوزه کالاهای اساسی همچون مواد غذایی، پوشاک و خدمات درمانی نیز تسری می‌یابد؛ همچنین این کاهش قدرت خرید، در حوزه خرید کالاهایی که در دسته کالاهای لوکس و سرمایه‌ای قرار می‌گیرند نیز خود را نشان می‌دهد. به‌عنوان‌مثال، در سال ۱۳۸۸ به عنوان سال شروع دور دوم ریاست‌جمهوری احمدی‌نژاد و سالی که تحریم‌های شدید علیه ایران در حال پایه‌گذاری بود، با حداقل دستمزد سالانه می‌شد ۱۱ سکه تمام و یک نیم‌سکه خرید؛ یعنی اگر کارگر دستمزد ماهانه خود را خرج نمی‌کرد و کنار می‌گذاشت، با ۱۲ ماه حقوق می‌توانست ۱۱/۵ سکه تمام‌بهار آزادی خریداری کند اما در دومین سال ریاست‌جمهوری پزشکیان که بیش از یک دهه فشارهای تحریم بر اقتصاد وارد شده، با حداقل دستمزد در طول یک سال می‌توان یک سکه تمام و یک ربع سکه خرید. یعنی توان خرید حداقل دستمزد در برابر سکه در طول ۱۶ سال ۸۹ درصد کمتر شده است [۸]. طبق آمار بانک جهانی، نرخ تورم مواد غذایی در مارس ۲۰۲۵ در ایران، از کل کشورهای منطقه بیشتر بوده است و این در حالیست که برخی کشورهای منطقه همچون بحرین و پاکستان نرخ تورم منفی را تجربه نمودند [۹].

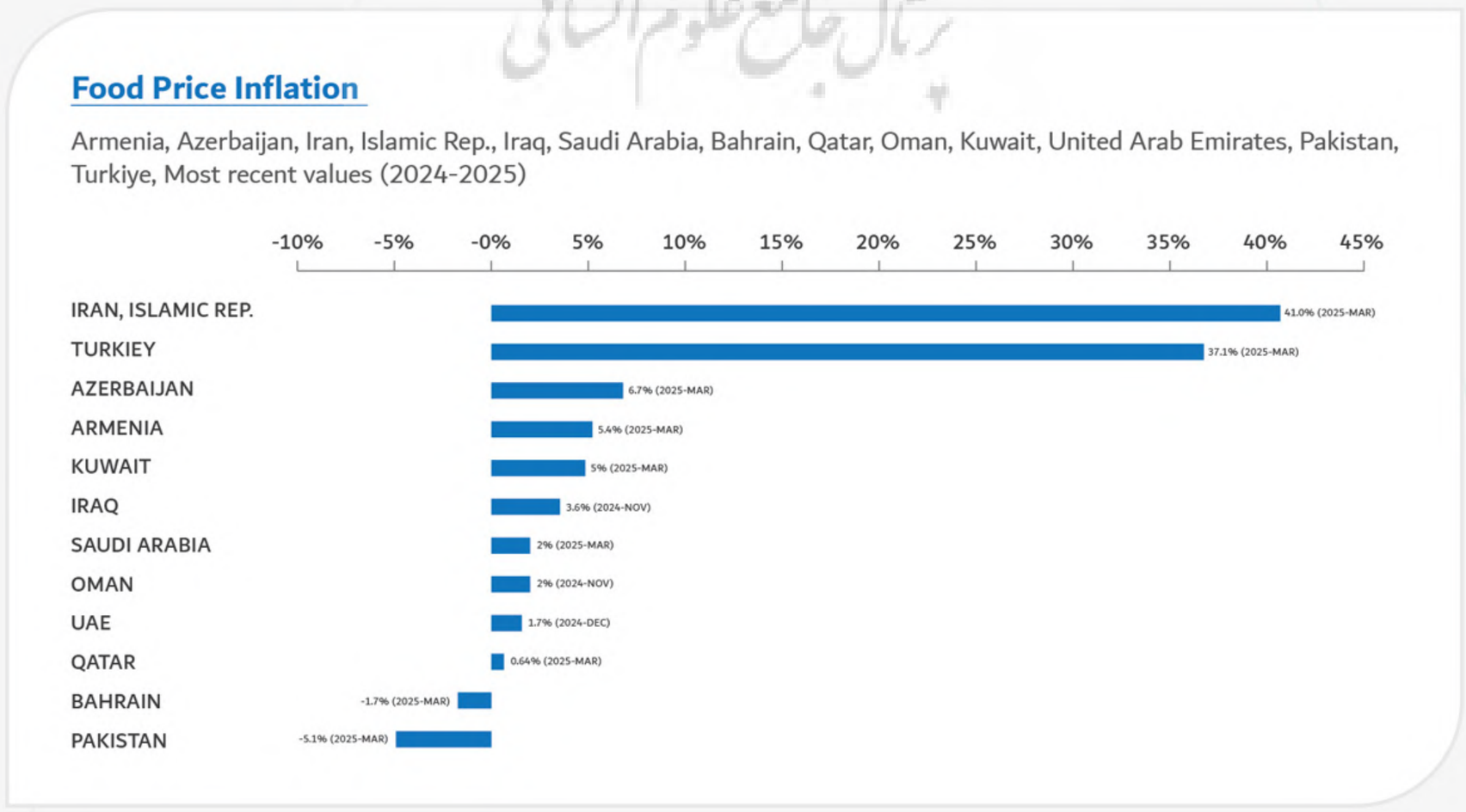

از سوی دیگر، افزایش نرخ ارز باعث رشد هزینه‌های تولید و واردات می‌شود و این امر با انتقال مستقیم به بازار مصرف، قیمت نهایی کالاها را بالا می‌برد. به همین دلیل، علاوه بر کارگران که به آن اشاره شد، حتی خانوارهایی که سطح درآمدی بالاتری دارند نیز با کاهش محسوس در قدرت خرید مواجه می‌شوند. اما قاعدتاً گروه‌های کم‌درآمد و آسیب‌پذیر بیشترین فشار را متحمل می‌شوند، زیرا بخش بزرگی از درآمدشان صرف کالاهای ضروری می‌گردد؛ کالاهای ضروری که با وجود فشار دولت و قیمت‌گذاری دستوری در آنها، همچنان بی‌ضابطه دچار افزایش قیمت می‌شوند. به‌عنوان‌مثال از ابتدای سال ۱۴۰۴ تا زمان نگارش این گزارش، قیمت کنسرو ماهی به‌عنوان یکی از اقلام پرمصرف خانوار، ۳۵ درصد افزایش یافته است و یا در موردی دیگر، پنیر سفید مصرف خانوار ۴۰۰ گرمی از ماه دوم سال ۱۴۰۴ تا زمان نگارش این گزارش، ۳۴ درصد افزایش داشته است [۱۰]. ارقام در سال‌های گذشته نیز همین‌گونه است؛ در فاصله فروردین ۱۴۰۳ تا بهمن همان سال، قیمت انواع خوراکی ها و کالاهای اساسی بین ۸۰ تا ۲۰۰ درصد افزایش یافته، درحالی‌که حقوق و درآمد کارگران و کارمندان تنها بین ۲۰ تا ۳۵ درصد بیشتر شده است [۱۱]. در بلندمدت، این وضعیت می‌تواند منجر به تغییر الگوهای مصرف، افزایش نابرابری اجتماعی و تشدید شکاف طبقاتی شود؛ همچنین این مسئله به حذف کامل برخی اقلام ضروری از سفره خانوار می‌شود؛ به‌عنوان‌مثال آمارها نشان می‌دهد که سرانه مصرف گوشت قرمز و بخصوص گوشت سفید و همین‌طور لبنیات در ایران، از بسیاری از کشورهای هم‌طراز پایین‌تر است. سرانه مصرف گوشت (سفید و قرمز) در یک جامعه سالم باید ۷۵ گرم در روز باشد؛ این در حالی است که این سرانه در ایران اکنون پایین‌تر و حدود ۳۵ گرم در روز است؛ همچنین سرانه مصرف شیر و لبنیات در ایران حدود روزانه یک واحد است، این در حالی است که توصیه روزانه آن حدود ۲ تا ۳ واحد است [۱۲]. جواد صالحی اصفهانی، استاد اقتصاد در دانشگاه ویرجینیا تک، می‌گوید: «ایرانیان به‌سختی می‌توانند پیش‌بینی کنند که آیا درآمدشان هزینه‌هایشان را پوشش خواهد داد یا خیر. قیمت‌ها هر ماه افزایش می‌یابند، درحالی‌که دستمزدها فقط سالی یک‌بار تعدیل می‌شوند» [۱۳]. به همین دلیل، مدیریت هزینه‌ها دشوار بوده و قدرت خرید خانوار به‌شدت کاهش می‌یابد. آمارها نشان می‌دهد که قدرت خرید خانوار ایرانی در سال ۱۴۰۴ نسبت به سال ۱۳۹۰ بیش از ۵۵ درصد کاهش پیدا کرده است [۱۴]. بر اساس داده‌های موجود در وب‌سایت رسمی بانک جهانی، اگر دلار را به‌عنوان پول معیار در نظر بگیریم، هزینه یک وعده‌غذای سالم در ایران به‌ازای هر نفر در سال ۲۰۲۴ حدود ۴/۴ دلار بوده است که بعد از ترکیه، در رده دوم در میان کشورهای منطقه قرار می‌گیرد [۱۵] و نشان می‌دهد که هزینه تأمین مواد غذایی در ایران خود یک چالش جدی است.

- **تعطیلی واحدهای تولیدی و خدماتی**

همان‌طور که عنوان شد، یکی از مهم‌ترین پیامدهای کاهش ارزش پول ملی، بروز اختلال در برنامه‌ریزی اقتصادی بنگاه‌های تولیدی و خدماتی است. در شرایطی که نرخ ارز و قیمت طلا به طور مداوم در نوسان است، امکان پیش‌بینی هزینه‌ها و درآمدها برای فعالان اقتصادی تقریباً از بین می‌رود. در چنین فضایی، بنگاه‌ها برای بقا ناچارند راهکارهایی اتخاذ کنند که اغلب به زیان نیروی کار و ثبات شغلی افراد است. بخشی از این راهکارها، به طور مستقیم در ساختار اشتغال و رفاه کارگران بازتاب می‌یابد. بسیاری از واحدهای تولیدی به دلیل افزایش هزینه‌های جاری و کاهش ارزش سرمایه در گردش، ناچار به تعطیلی کامل یا نیمه‌تعطیل کردن خطوط تولید خود شده‌اند. در مواردی که تعطیلی کامل ممکن نبوده، کاهش مزایای رفاهی و شغلی، حذف پاداش‌ها و مزایای جانبی و پرداخت حقوق کمتر از سطح موردنیاز برای تأمین حداقل معیشت، مهم‌ترین اقداماتی بوده که از سوی آنها صورت گرفته است. از سوی دیگر، افزایش فشار کاری بر کارکنان نیز به روشی رایج تبدیل شده است. تعیین اضافه‌کاری اجباری، افزایش ساعات کاری روزانه و تغییر شیفت‌ها به دلیل قطعی‌های برق و ناترازی انرژی، فشار مضاعفی را بر نیروی کار تحمیل می‌کند. در کنار این اقدامات، برخی بنگاه‌ها با تعدیل نیرو سعی در کاهش هزینه‌های خود دارند. این روند به‌ویژه در صنایع کوچک و متوسط که توان تحمل شوک‌های اقتصادی را کمتر دارند، به طور گسترده‌تری مشاهده می‌شود. آمارها نشان می‌دهد که نزدیک به ۵۴ درصد از واحدهای تولیدی صنعتی به دلیل کمبود نقدینگی [۱۶] مجبور به تعطیلی شده‌اند و بالای ۱۳ هزار و ۸۰۰ واحد صنعتی که نزدیک به ۳۱ درصد واحدهای صنعتی کشور را تشکیل می‌دهند، با ظرفیتی کمتر از ۵۰ درصد ظرفیت واقعی خود فعالیت می‌کنند [۱۷]. بی‌ثباتی اقتصادی با عواملی همچون تورم، نوسانات نرخ ارز و پیش‌بینی‌پذیر نبودن فضا، به‌تنهایی ۱۵ درصد از واحدهای تولیدی را تعطیل کرده است؛ طبق بررسی که خبرگزاری ایرنا از نزدیک به ۲۱ هزار و ۷۰۰ واحد تولیدی انجام داده، ۱۷۹۷ واحد تا سال ۱۴۰۱ تعطیل بوده‌اند [۱۸].

چالش‌ها و واکنش‌ها

- **تنش‌ها و تحریم‌ها**

تنش‌های سیاسی و تحریم‌های بین‌المللی در دو دهه اخیر به یکی از اصلی‌ترین چالش‌های اقتصاد ایران تبدیل شده‌اند. طبق اعلام پارلمان اروپا، ایران دومین کشور در جهان با بیشترین تحریم اعمال شده است [۱۹]. این مسئله نه‌تنها دسترسی کشور به بازارهای جهانی و منابع مالی خارجی را محدود کرده، بلکه هزینه مبادلات و تجارت را نیز به‌شدت افزایش داده‌اند. محدودیت در صادرات نفت و فرآورده‌های انرژی باعث کاهش جدی درآمدهای ارزی شده و ثبات بودجه دولت را به خطر انداخته است. از سوی دیگر، تحریم‌های بانکی و مالی مانع اصلی در جذب سرمایه‌گذاری خارجی و انتقال فناوری به شمار می‌روند. ناپایداری روابط سیاسی و منطقه‌ای، فضای کسب‌وکار داخلی را نیز با عدم اطمینان روبه‌رو کرده و ریسک فعالیت‌های اقتصادی را بالا برده است. نتیجه این وضعیت، افزایش نرخ ارز و فشار مضاعف بر قیمت کالاهای وارداتی و مواد اولیه است. این روند در نهایت موجب تشدید تورم، کاهش قدرت خرید خانوارها و گسترش فقر شده است. علاوه بر این، بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط که وابسته به واردات هستند، بیشترین آسیب را متحمل شده‌اند. هم‌زمان، تحریم‌ها بر بخش‌های زیربنایی مانند انرژی و زیرساخت‌های صنعتی اثر گذاشته و ظرفیت تولید ملی را کاهش داده است. استمرار این وضعیت، مانع تحقق برنامه‌های توسعه‌ای و چشم‌انداز بلندمدت اقتصادی کشور می‌شود. در نتیجه، تحریم‌ها به‌مثابه چرخه‌ای معیوب عمل می‌کنند که نه‌تنها توان حل مشکلات اقتصادی را تضعیف می‌سازد، بلکه خود به یکی از ریشه‌های اصلی آن تبدیل شده‌اند.

- **واکنش‌های داخلی**

مجله تحلیلی «دقیقه» در گزارشی تحت عنوان «جهش‌های ارزی (چرا اقتصاد ایران در چرخه شوک‌های ارزی گرفتار شده است؟)»، به این مسئله ورود کرده است. در این گزارش آمده است که اقتصاد ایران در دهه‌های اخیر بارها دچار شوک‌های ارزی شده است؛ پدیده‌ای تکراری که در بسیاری از کشورها حتی یک‌بار هم رخ نداده است. علت اصلی این چرخه تکراری را می‌توان در وجود نظام چندنرخی ارز، ضعف سیاست‌گذاری و ناتوانی در مدیریت منابع ارزی دانست. دکتر مسعود نیلی، اقتصاددان معتقد است این شوک‌ها علاوه بر بی‌ثباتی اقتصاد کلان، زمینه‌ساز رانت و فساد نیز شده‌اند. خطای رایج سیاست‌مداران این بوده که افزایش نرخ ارز را علت اصلی تورم دانسته‌اند، درحالی‌که هر دو متغیر عمدتاً تابع رشد نقدینگی و ناترازی‌های ساختاری اقتصاد هستند. بررسی تاریخی نشان می‌دهد که از ابتدای انقلاب تاکنون، در دوره‌های مختلف از سال‌های نخست جنگ تحمیلی تا جهش‌های دهه ۱۳۹۰ و ۱۴۰۰، نرخ ارز جهش‌های بزرگی را تجربه کرده است. ولی‌الله سیف، رئیس‌کل اسبق بانک مرکزی، ریشه این بحران‌ها را باور سیاسیون به کنترل دستوری نرخ ارز می‌داند؛ کاری که فقط موجب انباشت فشار و جهش‌های شدیدتر بعدی می‌شود. نمونه بارز آن تصمیم ارز ۴۲۰۰ تومانی بود که بدون پشتوانه کارشناسی اتخاذ شد و آثار منفی گسترده‌ای بر اقتصاد گذاشت. راه برون‌رفت از این چرخه تکراری، اصلاح نظام بودجه‌ریزی، رفع ناترازی نظام بانکی و پذیرش نقش واقعی بانک مرکزی در مدیریت بازار ارز است. تنها با کاهش شکاف بین نرخ اسمی و نرخ واقعی ارز می‌توان امکان کنترل نوسانات مقطعی و جلوگیری از جهش‌های ارزی آینده را فراهم کرد [۲۰].

رسانه اقتصادی «بورس نیوز» نیز در گزارشی که با استناد به مرکز آمار ایران در زمستان ۱۴۰۳ منتشر نموده است، به وضعیت اقتصاد ایران پرداخته است. گزارش مرکز آمار ایران با عنوان «شاخص‌های کلان اقتصادی و اجتماعی کشور» نشان می‌دهد که وضعیت مصرف خانوار در پاییز ۱۴۰۳ نسبت به مدت مشابه سال قبل تضعیف شده است. بر اساس این گزارش، برای دومین فصل متوالی، مصرف خصوصی و سرمایه‌گذاری خانوارها منفی شده و شرایط مالی آن‌ها نسبت به سال گذشته بدتر شده است. این شاخص به صورت حقیقی و بدون تأثیر تورم محاسبه می‌شود؛ بنابراین منفی بودن آن به معنای کوچک‌تر شدن واقعی سبد مصرف خانوار است. در حالی‌که مجموع مخارج کل اقتصاد در پاییز امسال نسبت به سال گذشته ۱/۶ درصد افزایش یافته، سهم خانوارها در این مخارج کاهش یافته است. بررسی تاریخی نیز نشان می‌دهد که بیشترین رشد مصرف خانوار در بهار ۱۳۸۶ با رقم ۲۵ درصد ثبت شده و پس از آن روندی نزولی داشته است. اجرای هدفمندسازی یارانه‌ها در سال ۱۳۸۹ رشد مصرف را دوباره تا حدود ۱۶ درصد افزایش داد، اما پس از اعمال تحریم‌های هسته‌ای این شاخص بار دیگر منفی شد. لازم به ذکر است که رشدهای مثبت پس از دوره‌های منفی الزاماً نشان‌دهنده افزایش واقعی مصرف نیستند و بیشتر جبران کاهش‌های پیشین محسوب می‌شوند. در نهایت، طبق آخرین داده‌ها، رشد مصرف خانوار در پاییز ۱۴۰۳ به منفی ۱/۵ درصد رسیده است که

بیانگر کاهش واقعی سبد مصرف خانوار نسبت به پاییز سال قبل است [۲۱].

در ادامه، رسانه خبری «خبر آنلاین» در گزارشی که با استناد به تحقیقات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی است، به وضعیت اقتصاد ایران پس از تصویب مکانیسم ماشه و احتمالات افزایش فشار بر اقتصاد ایران پرداخته است. گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس تصریح می‌کند که فعال‌سازی مکانیسم ماشه رژیم تحریمی شدیدتری نسبت به فشارهای موجود بر اقتصاد ایران ایجاد نخواهد کرد و اثرات اقتصادی آن قابل مدیریت است. بر اساس این تحلیل، تحریم‌های شورای امنیت ماهیتی اشاعه‌محور دارند و عمدتاً بر محدودسازی فعالیت‌های هسته‌ای و موشکی متمرکز هستند، درحالی‌که تحریم‌های ثانویه آمریکا اقتصادمحور بوده و بخش‌های حیاتی مانند نفت و بانکداری را هدف می‌گیرند. اثر اصلی مکانیسم ماشه در حوزه کنترل صادرات فناوری‌های دوگانه است، اما ایران با تجربه دور زدن محدودیت‌ها و نیز عدم همراهی کامل چین و روسیه، توان مدیریت آن را دارد. سازوکار بازرسی محموله‌ها نیز به دلیل موانع حقوقی و اجرایی، عملاً امکان محاصره دریایی یا توقیف کشتی‌های ایران را فراهم نمی‌کند. از سوی دیگر، فشارهای سیاسی آمریکا بر شرکای تجاری ایران مانند چین، ابزاری مستقل از مکانیسم ماشه محسوب می‌شود و لزوماً با آن گره نخورده است. به‌طورکلی، هرچند احتمال تکانه‌های روانی کوتاه‌مدت در بازار ارز و دارایی‌ها وجود دارد، اما در بلندمدت صادرات نفت، پتروشیمی و مبادلات مالی ایران بدون چالش جدی ادامه خواهد یافت [۲۲].

- **واکنش‌های بین‌المللی**

مؤسسه روابط بین‌الملل «Clingendaal» هلند در گزارشی که در ژانویه ۲۰۲۵ منتشر نموده است، به تحلیل وضعیت اقتصاد ایران پرداخته است. در این گزارش آمده است که اقتصاد ایران در وضعیت بحرانی قرار دارد و این امر در شاخص‌هایی چون تورم بالا، رشد اقتصادی پایین و سقوط ارزش ریال آشکار است. نرخ تورم سالانه از سال ۲۰۱۸ تاکنون بیش از ۳۰ درصد بوده و همین موضوع بخش بزرگی از جامعه را از نظر قدرت خرید تضعیف کرده است. نرخ آزاد ریال در فاصله ژانویه ۲۰۲۴ تا ژانویه ۲۰۲۵ بیش از ۶۰ درصد افت داشته و ارزش پول ملی را به شدت کاهش داده است. هرچند رشد اقتصادی به ریال مثبت بوده، اما به دلار و به سرانه منفی شده است. تولید ناخالص داخلی اسمی نیز در سال ۲۰۲۵ پیش‌بینی می‌شود به کمتر از ۴۰۰ میلیارد دلار برسد که نشان‌دهنده ادامه ضعف عملکرد اقتصادی است. در این میان، عوامل داخلی همچون کسری بودجه، یارانه‌های ناکارآمد، مشکلات ساختاری در نظام بانکی و کمبود سرمایه‌گذاری از مهم‌ترین موانع رشد هستند. از سوی دیگر، تحریم‌های خارجی نیز نقشی اساسی در محدودسازی ظرفیت‌های اقتصادی ایفا می‌کنند. با وجود این شرایط، بخش خدمات بیش از ۵۰ درصد تولید ناخالص داخلی را تشکیل داده و اصلی‌ترین منبع اشتغال بوده است. سهم نفت در سال ۱۴۰۳ افزایش یافته و صنعت و معدن حدود ۱۷ درصد تولید را در اختیار داشته‌اند، در حالی که کشاورزی با کاهش فعالیت تولیدکنندگان دچار افت شده است. نرخ بیکاری کل در سطحی قابل مدیریت گزارش شده اما بیکاری جوانان همچنان بالای ۲۰ درصد است. در مجموع، بحران‌هایی مانند تورم مزمن، کاهش ارزش پول ملی و کمبود انرژی همچنان ساختار اقتصاد را تحت فشار قرار داده و مانع بهبود پایدار می‌شوند [۲۳].

رسانه خبری و تحلیلی تی‌آرتی (TRT) ترکیه نیز در گزارشی که در ماه می ۲۰۲۵ منتشر نموده است، به وضعیت اقتصاد ایران پرداخته است. در این گزارش آمده است: اقتصاد ایران در دو دهه اخیر با روندی نزولی و مشکلات عمیق مواجه بوده است. طبق برآورد صندوق بین‌المللی پول در سال ۲۰۲۴، تولید ناخالص داخلی اسمی ایران حدود ۴۳۴ میلیارد دلار بوده، اما به دلیل جمعیت نزدیک به ۹۰ میلیون نفر، جایگاه کشور در تولید ناخالص سرانه به رتبه ۱۱۷ جهان سقوط کرده است. هم‌زمان، ریال در بازار غیررسمی در برابر دلار سقوط کرده و نرخ تورم بالای ۴۰ درصد، فشار شدیدی بر معیشت خانوارها وارد آورده است. تورم مزمن از سال ۲۰۰۷ تاکنون پابرجاست و ناشی از کسری بودجه، رشد نقدینگی و اصلاحات ناموفق یارانه‌ها بوده که تحریم‌ها آن را تشدید کرده‌اند. ساختار اقتصادی همچنان نفت‌محور است و محدودیت‌های ناشی از سیاست‌های گذشته و تحریم‌ها مانع از پیوستن ایران به زنجیره تجارت جهانی شده است. در مجموع، مجموعه‌ای از عوامل داخلی و خارجی، از تورم و بیکاری تا وابستگی به نفت و ضعف نهادی، اقتصاد ایران را در شرایطی قرار داده که مانع تحقق توسعه پایدار شده است [۲۴].

جمع‌بندی

اقتصاد ایران در حال حاضر در معرض ترکیبی از فشارهای خارجی و محدودیت‌های ساختاری داخلی قرار دارد؛ ترکیبی که روندهای اقتصادی را با ناپایداری روبه‌رو کرده است. تحریم‌های بین‌المللی، به‌ویژه در حوزه نفت و نظام بانکی، دسترسی به منابع ارزی را محدود ساخته‌اند و

این محدودیت‌ها به تضعیف تدریجی ارزش ریال انجامیده است. کاهش ارزش پول ملی، هزینه واردات کالاهای اساسی و مواد اولیه تولید را افزایش داده و به شکل‌گیری انتظارات تورمی دامن زده است. در واکنش، بخشی از جامعه به دارایی‌هایی مانند طلا و ارز خارجی روی آورده است؛ رفتاری که در سطح فردی منطقی ارزیابی می‌شود، اما در سطح کلان به گسترش فعالیت‌های غیرمولد و بی‌ثباتی بازار انجامیده است. پیامدهای این وضعیت در قالب کاهش قدرت خرید خانوار، کوچک‌تر شدن سبد مصرفی و فشار بیشتر بر گروه‌های کم‌درآمد آشکار شده و هم‌زمان شکاف طبقاتی را عمیق‌تر کرده است. بنگاه‌های تولیدی و خدماتی نیز با افزایش هزینه‌ها و کاهش تقاضا مواجه شده‌اند و این امر به تعدیل نیرو، کاهش مزایا یا توقف فعالیت بخشی از آن‌ها منجر شده است. در نتیجه، سهم مشاغل غیررسمی و نااطمینانی شغلی در ساختار اقتصاد افزایش یافته است.

از منظر سیاست‌گذاری، چالش‌های مزمن همچون چندنرخی بودن ارز، یارانه‌های ناکارآمد، کسری بودجه و ضعف حکمرانی بانکی باعث شده است که حتی شوک‌های خارجی محدود نیز با شدت بیشتری بر نرخ ارز و سطح عمومی قیمت‌ها تأثیرگذار باشند. نوسانات ارزی سال‌های اخیر نمونه‌ای از این وضعیت است که طی آن ارزش ریال در فاصله‌ای کوتاه کاهش چشمگیری داشته است. تحریم‌ها هم‌زمان با کاهش درآمدهای دولت، ظرفیت اجرای برنامه‌های توسعه‌ای و جذب سرمایه‌گذاری خارجی را محدود کرده‌اند. شاخص‌هایی نظیر تورم بالای ۳۰ تا ۴۰ درصد، کاهش تولید ناخالص داخلی سرانه و افت ارزش ریال و تصویری از چالش‌های اقتصادی ایران در نگاه بین‌المللی ترسیم کرده‌اند. در این شرایط، یکی از مهم‌ترین وظایف سیاست‌گذاران، مدیریت انتظارات و ارتقای اعتماد عمومی است؛ زیرا در اقتصاد ایران، مؤلفه‌های روانی و اجتماعی به همان اندازه متغیرهای اقتصادی نقش‌آفرین هستند.

منابع

1. El Moussawi, H. (2025, September 20). The collapse of the Iranian currency. U.S. Dollar exceeds 103,500 rials in Tehran. El Manshar. From: https://elmanshar.com/2025/09/20/%D8%A7%D9%86%D9%87%D9%8A%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%85%D9%84%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D8%A7%D8%B1-%D9%8A%D8%AA%D8%AC%D8%A7/

2. The Associated Press. (2025, September 27). UN imposes 'snapback' sanctions on a hungrier, poorer and more anxious Iran. Newsday. From: https://www.newsday.com/news/nation/iran-snapback-sanctions-nuclear-us-israel-war-f17732

3. Indpendent Persian. (2025, September 22). Iranian rial in crisis grip: 106,000 to the dollar as sanctions return. Independent Arabia. From: https://www.independentarabia.com/node/632531/%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF/%D8%A3%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D9%88%D8%AA%D9%82%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%A9/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%8A%D8%A7%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%A8%D9%82%D8%A8%D8%B6%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B2%D9%85%D8%A9-%D8%AA%D8%AC%D8%A7%D9%88%D8%B2-106-%D8%A2%D9%84%D8%A7%D9%81-%D9%84%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D8%A7%D8%B1-%D9%85%D8%B9

4. Tejarat News. (2025, September 23). Should people expect the price of energy carriers to explode?. Eghtesadran. From: https://www.eghtesadran.com/%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85-%D9%85%D9%86%D8%AA%D8%B8%D8%B1-%D8%A7%D9%86%D9%81%D8%AC%D8%A7%D8%B1-%D9%82%DB%8C%D9%85%D8%AA%DB%8C-%D8%AD%D8%A7%D9%85%D9%84%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D9%86%D8%B1%DA%98/

5. Aawsat. (2025, March 25). Iran's currency collapses amid geopolitical tensions. Aawsat. From: https://aawsat.com/%D8%B4%D8%A4%D9%88%D9%86-%D8%A5%D9%82%D9%84%D9%8A%D9%85%D9%8A%D8%A9/5125601-%D8%A7%D9%86%D9%87%D9%8A%D8%A7%D8%B1-%D8%AC%D8%AF%D9%8A%D8%AF-%D9%84%D9%84%D8%B9%D9%85%D9%84%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%B3%D8%B7-%D8%AA%D9%88%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%AC%D9%8A%D9%88%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B3%D9%8A%D8%A9

6. Anbari, S. (2025, September 1). Iran's rial is collapsing... European escalation against Tehran confuses markets. The New Arab. From: https://www.alaraby.co.uk/economy/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%8A%D8%A7%D9%84-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D9%8A%D8%AA%D9%87%D8%A7%D9%88%D9%89-%D8%AA%D8%B5%D8%B9%D9%8A%D8%AF-%D8%A3%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%A8%D9%8A-%D8%B6%D8%AF-%D8%B7%D9%87%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%8A%D8%B1%D8%A8%D9%83-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B3%D9%88%D8%A7%D9%82

7. Gold and Currency Information Network. (n.d.). Price Dollar. Gold and Currency Information Network. From: https://www.tgju.org/profile/price_dollar_rl
8. Bartarinha. (2025, September 17). A story of the sharp decline in people's purchasing power and well-being. Bartarinha. From: https://www.bartarinha.ir/%D8%A8%D8%AE%D8%B4-%D8%A7%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D8%B1%D9%88%D8%B2-20/1545592-%D8%B1%D9%88%D8%A7%DB%8C%D8%AA%DB%8C-%D8%A7%D8%B2-%D8%B3%D9%82%D9%88%D8%B7-%D8%B4%D8%AF%DB%8C%D8%AF-%D8%AA%D9%88%D8%A7%D9%86-%D8%AE%D8%B1%DB%8C%D8%AF-%D8%B1%D9%81%D8%A7%D9%87-%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85
9. World Bank Group. (2025, October 6). Food price inflation. World Bank Group. From: https://data360.worl bank.org/en/indicator/FAO_CP_23014?view=bar&minYear=2001-JAN&maxYear=2025-DEC&country=ARM%2CAZE%2CIRN%2CIRQ%2CSAU%2CBHR%2CQAT%2COMN%2CKWT%2CARE%2CPAK%2CTUR&recentYear=true
10. Shahrosanaat Khabar. (2025, September 25). Price hike in the market for basic goods under the pretext of saving foreign exchange. Shahrosanaat Khabar. From: https://shahrosanaatkhabar.ir/%DA%AF%D8%B1%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%A7%D8%B2%D8%A7%D8%B1-%DA%A9%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D8%A8%D9%87-%D8%A8%D9%87%D8%A7%D9%86%D9%87-%D8%B5/
11. Mohammadipour, A. (2025, March 8). Frequent industrial closures exacerbate the economic crisis. Eghtesad Online. From: https://www.eghtesadonline.comfa/news/2043261/%D8%AA%D8%B9%D8%B7%DB%8C%D9%84%DB%8C-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%85%DA%A9%D8%B1%D8%B1-%D8%B5%D9%86%D8%A7%DB%8C%D8%B9-%D9%85%D9%88%D8%AC%D8%A8-%D8%AA%D8%B4%D8%AF%DB%8C%D8%AF-%D9%88-%D8%A8%D8%AD%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF
12. Tabnak. (2024, December 4). Low per capita consumption of meat and dairy in the country. Tabnak. From: https://www.tabnak.ir/fa/news/1275873/%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%87-%D9%BE%D8%A7%DB%8C%DB%8C%D9%86-%D9%85%D8%B5%D8%B1%D9%81-%DA%AF%D9%88%D8%B4%D8%AA-%D9%88-%D9%84%D8%A8%D9%86%DB%8C%D8%A7%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1
13. Goullin, A. (2025, July 29). In Iran, war and heatwave weigh on the economy. RFI. From: https://www.rfi.fr/fr/moyen-orient/20250729-en-iran-la-guerre-et-la-canicule-plombent-l-%C3%A9conomie
14. Asr Iran. (2025, April 22). Half of the household's well-being was lost. Asr Iran. From: https://www.asriran.com/fa/news/1053567/%D9%86%DB%8C%D9%85%DB%8C-%D8%A7%D8%B2-%D8%B1%D9%81%D8%A7%D9%87-%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%88%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D8%B2-%D8%AF%D8%B3%D8%AA-%D8%B1%D9%81%D8%AA
15. World Bank Group. (2025, September 23). Cost of a healthy diet (PPP dollar per person per day). World Bank Group. From: https://data360.worldbank.org/en/indicator/FAO_CAHD_7004?view=bar&country=AZE%2CIRQ%2CIRN%2CSAU%2CARE%2CQAT%2CARM%2CTUR%2CPAK%2CKWT%2COMN&unitMeasure=PPP_PS_D
16. Jahan News. (2025, September 15). Details of the closure of industrial parks in 31 provinces. Jahan News. From: https://www.jahannews.com/news/949695/%D8%AC%D8%B2%D8%A6%DB%8C%D8%A7%D8%AA%DB%8C-%D8%AA%D8%B9%D8%B7%DB%8C%D9%84%DB%8C-%D8%B5%D9%86%D8%A7%DB%8C%D8%B9-%D8%B4%D9%87%D8%B1%DA%A9-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%B5%D9%86%D8%B9%D8%AA%DB%8C-%DB%B3%DB%B1-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86
17. Rasouli, S. (2025, September 21). Lack of liquidity: The most important factor behind the closure of 53 percent of industrial units. Mehr News Agency. From: https://www.mehrnews.com/news/6596144/%DA%A9%D9%85%D8%A8%D9%88%D8%AF-%D9%86%D9%82%D8%AF%DB%8C%D9%86%DA%AF%DB%8C-%D9%85%D9%87%D9%85-%D8%AA%D8%B1%DB%8C%D9%86-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%84-%D8%AA%D8%B9%D8%B7%DB%8C%D9%84%DB%8C-%DB%B5%DB%B3-%D8%AF%D8%B1%D8%B5%D8%AF-%D9%88%D8%A7%D8%AD%D8%AF%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%B5%D9%86%D8%B9%D8%AA%DB%8C
18. Afshari Turk, M. (2025, Jun 4). Three major factors behind industrial factory closures, according to statistics. IRNA. From: https://www.irna.ir/news/85851668/%D8%B3%D9%87-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%84-%D8%B9%D9%85%D8%AF%D9%87-%D8%AA%D8%B9%D8%B7%DB%8C%D9%84%DB%8C-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D8%AA%D8%B9%D8%B7%DB%8C%D9%84%DB%8C-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DA%AF%D8%A7%D8%B2-%D8%B2%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%A2%D9%85%D8%A7%D8%B1
19. Members' Research Service. (2025, September 26). International sanctions on Iran: Overview of the main regimes and recent events. European Parliament. From: https://epthinktank.eu/2025/09/26/international-sanctions-on-iran-overview-of-the-main-regimes-and-recent-events/
20. Tahmasebi, R. (2025, February 3). Currency fluctuations (Why is Iran's economy caught in a cycle of currency shocks?). Daghigheh. From: https://d-mag.ir/p20019/

21. Bourse News. (2025, March 11). New analysis by the Statistics Center on the decline in household purchasing power. Bourse News. From: https://www.boursenews.ir/fa/news/292170/%D8%AA%D8%AD%D9%84%DB%8C%D9%84-%D8%AC%D8%AF%DB%8C%D8%AF-%D9%85%D8%B1%DA%A9%D8%B2-%D8%A2%D9%85%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D8%B2-%DA%A9%D8%A7%D9%87%D8%B4-%D9%82%D8%AF%D8%B1%D8%AA-%D8%AE%D8%B1%DB%8C%D8%AF-%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%88%D8%A7%D8%B1%D9%87%D8%A7

22. Khabaronline News Agancy. (2025, September 14). Report of the Majlis Research Center on the Consequences of the Trigger Mechanism/ Does not Create More Severe Sanctions Than Current Pressures/ Economic Risks Are Manageable. Khabaronline News Agancy. From: https://www.khabaronline.ir/news/2115289/%DA%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4-%D9%85%D8%B1%DA%A9%D8%B2-%D9%BE%DA%98%D9%88%D9%87%D8%B4-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%AC%D9%84%D8%B3-%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%AA%D8%A8%D8%B9%D8%A7%D8%AA-%D9%85%DA%A9%D8%A7%D9%86%DB%8C%D8%B3%D9%85-%D9%85%D8%A7%D8%B4%D9%87-%D8%AA%D8%AD%D8%B1%DB%8C%D9%85%DB%8C-%D8%B4%D8%AF%DB%8C%D8%AF%D8%AA%D8%B1%DB%8C

23. Khajehpour, B. (2025, January 30). Approaching the precipe: Near-term prospects of Iran's economy. Cligendeal. From: https://www.clingendael.org/publication/approaching-precipe-near-term-prospects-irans-economy

24. Sahit, A. (2025, May 9). Iran's economy declined sharply in two decades. Now it is staring into an abyss. TRT World. From: https://www.trtworld.com/article/2344b84b96e8

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی